

บทที่ 2

แนวคิด เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เพื่อศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูงว่ามีองค์ความรู้ และเป้าหมายของการเกษตรอย่างไร ตลอดจนศึกษาพัฒนาการของภูมิปัญญาในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตรของชุมชน และกระบวนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตรที่เกิดจากภายในชุมชน และภายนอกชุมชนมีอะไรบ้าง อันจะนำไปสู่การปรับปรุงยกระดับผสมผสานกันระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาใหม่ เพื่อสร้างความมั่นคงของคุณภาพชีวิตและความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม ได้อาศัยแนวคิดที่เกี่ยวข้องหลายแนวคิด เพื่อนำมาวิเคราะห์และอธิบายผลการศึกษาให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ซึ่งมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูง
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
- 2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง
- 2.6 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน
- 2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.8 กรอบแนวคิดการศึกษา

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูง

คูตีต มานะจิติ (2535) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับ การจัดการที่ดิน คือการใช้ที่ดินอย่างถูกต้องเหมาะสมกับที่ดินนั้นๆ ซึ่งการใช้ที่ดินอย่างถูกต้องเป็นรากฐานที่สำคัญของการเกษตรที่ดี เพราะว่าการใช้ที่ดินอย่างถูกต้องเป็นก้าวแรกที่จะทำให้เกิดผลสำเร็จและยังเป็นการควบคุมการพังทลายของดินได้เป็นอย่างดี การจัดการใช้ที่ดินอย่างถูกต้องเหมาะสมหมายถึงการใช้ที่ดินตามสมรรถนะ และความเหมาะสมของที่ดิน

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (2538) กล่าวเกี่ยวกับการจัดการใช้ที่ดินว่า การใช้ที่ดินเป็นกิจกรรมที่สะท้อนถึงพฤติกรรมของมนุษย์ในแต่ละประเทศ มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตมนุษย์โดยตรงและส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ด้วย เป็นข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแต่ละชุมชน หรือของแต่ละประเทศเป็นอย่างมาก โดยทั่วไปมนุษย์ใช้ที่ดินเพื่อการผลิตปัจจัยสำหรับการดำรงชีพ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค การใช้ที่ดินจะแตกต่างกันไป เช่น ใช้เป็นที่อยู่อาศัย เกษตรกรรม อุตสาหกรรม สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ หรือการท่องเที่ยว และจะเปลี่ยนไปตามความต้องการของมนุษย์ หรือสถานะของเศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนเทคโนโลยีต่างๆ การใช้ประโยชน์ที่ดินแต่ละชนิดจะมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

การใช้ประโยชน์ที่ดินขึ้นอยู่กับปัจจัย 5 ประการ คือ

- 1) ลักษณะภูมิประเทศ
- 2) สภาพภูมิอากาศ
- 3) คุณสมบัติของดินและที่ดิน
- 4) ระบบการคมนาคม
- 5) ปัจจัยโครงสร้างที่อำนวยความสะดวกอื่นๆ

สุพร อำนวยโชค และคณะ (2533) ได้กล่าวว่า การจัดการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูงมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา เพื่อให้สอดคล้องกับการปัจจัยหรือตัวแปรต่างๆ เช่น ลักษณะทางกายภาพ สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ความหนาแน่นของชุมชน ความต้องการเพื่อการยังชีพ และการมีรายได้ พัฒนาการของระบบการผลิตบนพื้นที่สูงจัดลำดับการเปลี่ยนแปลงได้ดังนี้

ระบบการผลิตแบบดั้งเดิม

การผลิตแบบดั้งเดิมของเกษตรกรบนพื้นที่สูง สามารถแยกได้ 2 ลักษณะคือ การทำไร่แบบเลื่อนลอยและหมุนเวียน ไร่ดังนี้

ไร่เลื่อนลอย หมายถึงการเกษตรในรูปแบบที่มีการ ตัด โคน เผา ดันไม้ในป่าปฐมภูมิ แล้วทำการเพาะปลูกในพื้นที่อยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป หรือทำการเกษตรซ้ำพื้นที่ จนดินที่ใช้ในการปลูกพืชเสื่อมความอุดมสมบูรณ์ จากผลของการพังทลายของดินหรือจากการใช้ประโยชน์ของพืชเอง และมีปัญหาเกี่ยวกับวัชพืช โรค และแมลงศัตรูพืช ทำให้ผลสนองตอบของพื้นที่ในด้านผลผลิตลดต่ำลง ไม่คุ้มค่ากับการลงทุน ก็จะเลิกใช้พื้นที่แห่งนั้นไปตัดฟันต้นไม้ในป่าปฐมภูมิแห่งใหม่ ที่มี

ความเหมาะสมกับการปลูกพืชแต่ละชนิดที่พวกเขาปลูกตามจารีตประเพณี ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา และจะมีการใช้ประโยชน์พื้นที่ในการปลูกพืชอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งเช่นกัน (ระยะเวลาในการใช้ประโยชน์ที่ดิน จะขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เป็นตัวกำหนด) จนมีปัญหาเกี่ยวกับดินเสื่อม ความอุดมสมบูรณ์ มีปัญหาเรื่องวัชพืช โรค แมลง ก็จะมีการเลิกใช้พื้นที่ และเลือกพื้นที่ใหม่ที่เป็นป่า ปฐมภูมิแห่งอื่นๆต่อไป ปฏิบัติอยู่เช่นนี้จนกระทั่งพื้นที่ที่เหมาะสม (โดยเฉพาะพื้นที่สำหรับการปลูกฝิ่น) รอบๆบริเวณหมู่บ้าน ที่ไปมาไม่สะดวก มีระยะทางไม่ห่างไกลนักหมดไป ก็จะมีการอพยพโยกย้ายชุมชนแห่งใหม่ในพื้นที่ป่าปฐมภูมิ ที่ดินมีความเหมาะสมกับการปลูกพืช โดยเฉพาะฝิ่นและพืชอาหารหลักอันได้แก่ ข้าว และประกอบเกษตรตามที่ได้กล่าวมาแล้วและเช่นนี้ไม่มีที่สิ้นสุด

ไร่หมุนเวียน หมายถึงการเกษตรในรูปแบบที่มีการตัดฟัน โคน เผา ดัน ไม้ป่าทุติยภูมิ แล้วทำการเพาะปลูกพืชในพื้นที่อยู่ชั่วระยะหนึ่ง ตั้งแต่ 1 - 4 ปี โดยมีการทิ้งพื้นที่ให้มีการพักตัวเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่ ตั้งแต่ประมาณ 4 - 10 ปี แล้วแต่สภาพพื้นที่และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ เช่น การเพิ่มตัวของประชากร หลังจากที่ดินที่ได้มีการพักตัวจนสภาพป่าได้กลับคืนมาสู่พื้นที่ ก็จะหวนกลับมาทำการตัดไม้ในพื้นที่ซึ่งฟื้นฟู กลับมาเป็นป่าทุติยภูมิ ตัดฟันต้นไม้อายุและโค่นเผา ทำการเกษตรในพื้นที่อีกครั้งหนึ่งในช่วงระยะเวลาตามที่กล่าวมาแล้ว และปล่อยให้พื้นที่พักตัวอีกชั่วระยะเวลาหนึ่งเป็นเช่นนี้ตลอดไปไม่มีที่สิ้นสุด

ระบบการหมุนเวียนของพื้นที่และชนิดของพืช

เมื่อพื้นที่มีจำกัดโอกาสการนำมาเพาะปลูกบ่อยครั้งหรือปลูกติดต่อกันหลายปีจึงมีมากขึ้น เกษตรกรจะเพาะปลูกแบบพืชหมุนเวียนในพื้นที่เดิม ขณะเดียวกันอาจมีการหมุนเวียนพื้นที่ไปด้วย เกษตรกรบนพื้นที่สูงส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกมากกว่า 1 แปลง หรือมีพื้นที่ที่สามารถแบ่งปลูกพืชสลับไปมาได้

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงชนิดพืช นอกเหนือจากพืชอาหารหลักคือ ข้าว และข้าวโพด ซึ่งเป็นพืชรายได้ในบางโอกาส เกษตรกรยังมีการปลูกพืชรายได้ชนิดอื่นเพิ่มขึ้นทั้งพืชไร่ เช่น ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ยาสูบ จิง และพืชผักชนิดต่างๆที่เป็นที่นิยมของตลาด การปลูกพืชรายได้เพิ่มขึ้นเป็นผลมาจากนโยบายของรัฐที่ต้องการลดพื้นที่การปลูกฝิ่น จึงได้แนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นแทนนอกจากนี้เกษตรกรเองก็มีความต้องการทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเกษตรกรสูงขึ้น ถึงแม้ว่าชนิดของพืชเศรษฐกิจจะมีเพิ่มขึ้น แต่สิ่งที่ปรากฏตรงข้ามคือ ชนิดของพืช อาหารรอง หรือพืชใช้สอยที่เกษตรกรเคยปลูกผสมกับข้าวไร่นั้นมีจำนวนน้อยลง

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าเกษตรกรจะมีการหมุนเวียนการใช้พื้นที่หรือหมุนเวียนชนิดของพืช ความอุดมสมบูรณ์ของดินยังคงลดลง รวมทั้งปัญหาพื้นที่จำกัดยังคงมีอยู่ แนวโน้มการใช้พื้นที่ทำกินแบบถาวร จึงมีมากขึ้น รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของวิธีการผลิต

ระบบการใช้พื้นที่ถาวรปลูกพืชเดี่ยวหรือปลูกพืชแบบผสมผสาน

เกษตรกรหลายรายมีการเพาะปลูกในพื้นที่เดิมแบบถาวร เนื่องจากไม่สามารถขยายพื้นที่หรือย้ายไปที่อื่นได้อีก ในพื้นที่ทำกินแบบถาวรเกษตรกรนิยมปลูกไม้ผลยืนต้นที่เป็นไม้ผล ซึ่งสามารถให้ผลผลิตอย่างต่อเนื่องและให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจได้ในระยะยาว ไม้ผลจึงเป็นตัวการชี้การใช้พื้นที่ทำกินแบบถาวรของเกษตรกร แต่การปลูกไม้ผลบางครั้งไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากสภาพที่สูง พื้นที่มักแห้งแล้งถ้าไม้ผลจึงมีโอกาสตายในช่วงฤดูแล้ง ถ้าไม่ได้รับการเอาใจใส่เท่าที่ควร ไม้ผลที่ปลูกมีทั้งไม้พื้นบ้านที่สามารถปลูกได้ทั่วไปและไม้ผลเมืองหนาวซึ่งปลูกได้เฉพาะบนพื้นที่สูงที่มีอุณหภูมิต่ำ และมีการแข่งขันทางตลาดน้อย

กล่าวโดยสรุปแล้วการจัดการใช้ประโยชน์ที่ดินบนพื้นที่สูงมักปลูกพืชที่ให้ผลตอบแทนเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก การปลูกพืชแบบต่อเนื่องทำให้ที่ดินเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้จากสภาพกายภาพของพื้นที่ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะลาดชัน ทำให้เกิดการชะล้างหน้าดิน ในพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกร ปัญหาความเสื่อมโทรมของที่ดิน ได้ถูกนำมาพิจารณามากขึ้นจากหน่วยงานต่างๆ ของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน และได้มีการนำเสนอรูปแบบการเกษตรเชิงอนุรักษ์มาใช้ปฏิบัติร่วมด้วยในพื้นที่เกษตร เพื่อส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนและการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นแนวคิดและเป็นแนวทางในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนและชุมชนให้ดีขึ้นโดยไม่เอนเอียงไปทางวัตถุนิยมจนล้มการพิจารณาและการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและธรรมชาติ แต่ให้ผลผสมผสานกลมกลืนไปกับการพัฒนา บำรุงรักษาสถานะแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคม แต่อย่างไรก็ตามนักพัฒนาทั้งหลาย ก็ไม่ควรวิตกกังวลเอนเอียงไปกับการอนุรักษ์สถานะแวดล้อมมากเกินไป จนทำให้การพัฒนาต้องซบเซาและจะต้องตระหนักถึงการพึ่งพาระหว่างเขตเมืองกับนิเวศวิทยา

หลักการพัฒนาย่างยั่งยืน(อ้างในอนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์,2541) มีดังนี้

1) เน้นการเสริมอำนาจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นโดยรับผิดชอบตามสิทธิการดูแลรักษาชุมชนเอง การเข้าถึงและควบคุมการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและการสร้างวินัยท้องถิ่น และสิทธิชุมชนจะต้องได้รับการยอมรับซึ่งฐานะของการพัฒนาที่ยั่งยืน

2) กิจกรรมต่างๆควรเป็นไปบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นและข้อปฏิบัติตามขนบธรรมเนียม ประเพณีท้องถิ่น สนองต่อความต้องการของชุมชนท้องถิ่น

3) การมีส่วนร่วมจากระดับล่าง ในการคิดริเริ่ม วางแผน ตัดสินใจ ได้รับผลประโยชน์ ประชาชนในท้องถิ่นได้รับการแจ้งข่าวสารข้อมูลปรึกษาหารือเกี่ยวข้องในขั้นตอนการวางแผน นำแผนแปลงมาสู่ภาคปฏิบัติและจัดการ โครงการ

4) ความเสมอภาคทางเพศ

5) สิทธิของคนพื้นเมืองและชนกลุ่มน้อย

6) ความหลากหลายทางชีวภาพและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ

7) ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกรวมทั้งเทคโนโลยี การช่วยเหลือและการตลาดอันจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือตนเองเป็นสำคัญ

แนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนาแบบยั่งยืน สามารถดำเนินการ ได้ดังนี้

1) ดำเนินการในรูปแบบที่ยึดถือการยอมรับนับถือซึ่งกันและกันและการเรียนรู้ที่ปฏิสัมพันธ์กัน และความเสมอภาคระหว่างผู้ปฏิบัติงานร่วมกันฉันท์เพื่อนร่วมงาน

2) เน้นการเรียนรู้อย่างเป็นอิสระ ที่สัมพันธ์ต่อกันระหว่างผู้เกี่ยวข้องโดยไม่มีใครเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ” เพราะทุกคนเปรียบเสมือนเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ” อยู่แล้ว โดยมีเป้าหมายการทำงานร่วมกัน กระบวนการย่อมสำคัญกว่าเทคโนโลยีและวิธีการ

3) รูปแบบการประนีประนอมระหว่างชาติที่พัฒนาแล้วกับชาติด้อยพัฒนา

4) รูปแบบการสร้างเครือข่ายและสัมพันธ์มิตร เพราะปัญหาในระดับท้องถิ่น

5) รูปแบบการดำเนินงานหลายระดับ เป็นเรื่องราวที่อาศัยมวลชนเป็นศูนย์กลางสำคัญ ในการพัฒนาและในการเสริมสร้างอำนาจให้แก่บุคคล และชุมชนท้องถิ่นหลายระดับ เช่น ชุมชน สถาบันระดับชาติ และภูมิภาคของโลก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องตระหนักให้ทราบว่าคุณค่าต่างกัน และต่างกลุ่มย่อมมีทักษะและบทบาทแตกต่างกันด้วย

6) รูปทางเลือกด้านเศรษฐกิจ เป็นการสร้างตัวบ่งชี้ในการพัฒนา เช่นความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และการสร้างกลไกทางเลือกใหม่ที่เกิดค่าใช้จ่ายทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในระบบการเงินหรืองบประมาณของชาติ

การเพิ่มปริมาณในการใช้ทรัพยากรอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และที่จะยิ่งเพิ่มปริมาณการใช้ยิ่งขึ้นในอนาคต จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสมดุลของธรรมชาติ และจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มากยิ่งขึ้น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือการสร้างจริยธรรมในการใช้ทรัพยากร และการพัฒนาที่ยั่งยืนจะช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติ จึงเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยป้องกันแก้ไขและพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดีทางหนึ่ง

ในขณะที่เรากำลังชื่นชมกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมอยู่นี้ ในขณะที่เดียวกันคุณภาพชีวิตกลับมีแนวโน้มที่เสื่อมทรามลง และเอกลักษณ์แห่งความเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมสืบต่อกันมายาวนานก็กำลังจะเลือนหายไปอย่างไม่รู้ตัว ซึ่งการพัฒนาในแนวทางอย่างนี้เป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดความเสื่อมทรามของคุณภาพชีวิต และความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในวัฒนธรรมไทย

ความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นจากการมีสารพิษที่เกิดขึ้นจากกระบวนการมีสารพิษที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม ได้แก่ การใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงในการเกษตรและการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ควันจากเสิงรถยนต์ การแพร่กระจายของน้ำมันในสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะในแหล่งน้ำเป็นต้น (วินัย วีระวัฒนานนท์, 2538)

การเปลี่ยนแปลงของสังคม และวัฒนธรรมล้วนเกิดจากการถ่ายทอดวัฒนธรรมตะวันตก เช่น ยุโรป และอเมริกา อันเป็นผลให้เกิดค่านิยมและวัฒนธรรมใหม่ๆขึ้น ระบบเศรษฐกิจ และมาตรฐานของสังคมที่อ้างอิงอยู่กับสังคมที่มีชาวตะวันตกเป็นผู้กำหนดตลอดจนระบบการศึกษา ที่เรียกว่า การศึกษาสมัยใหม่ก็ล้วนแรงและบ่อนทำลายเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยทั้งสิ้น รวมทั้งภูมิปัญญาชาวบ้านอีกด้วย

ดังนั้นจึงได้มีแนวคิดและการปฏิบัติที่เรียกว่า “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” ในปัจจุบันเราสามารถมองเห็นได้ว่าแนวคิดดำรงอยู่ 2 อย่าง คือ

- 1) การพัฒนาอย่างยั่งยืนแบบมิติเดียว เน้นแต่เพียงการขยายตัวทางเศรษฐกิจแบบยั่งยืน
- 2) การพัฒนาอย่างยั่งยืนแบบหลายมิติ เน้นเรื่องสังคมยั่งยืนทั้งระบบ

ทั้ง 2 แนวคิดนี้มีความเชื่อร่วมกันว่า โลกเราจะต้องมีการพัฒนาที่ธำรงค์ไว้ซึ่งความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ

สำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2536) กล่าวว่า ในช่วงทศวรรษที่ 1960 วิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมโลกเริ่มปรากฏเห็นชัดมากขึ้น การเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในโลกอุตสาหกรรมจึงได้อุบัติขึ้นมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นับเป็นครั้งแรกที่ผู้คนเริ่มมีความตื่นตัวอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับ “ขีดจำกัดทางนิเวศ” ท่ามกลางการเคลื่อนไหวนี้แนวคิดทางด้าน การอนุรักษ์ธรรมชาติได้รับการสนใจมากที่สุด จุดมุ่งหมายหลักในแนวคิดนี้ต้องการที่จะปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเสนอวิธีการเกี่ยวกับการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างระมัดระวัง ซึ่งโลกเรามีวิทยาศาสตร์การอนุรักษ์โลกอย่างเป็นระบบ ทำให้สามารถมองเห็นแนวคิดแบบอนุรักษ์อย่างชัดเจน มุ่งไปที่เป้าหมาย 3 ข้อ คือ

- 1) การพิทักษ์รักษาระบบนิเวศ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำรงชีพของมนุษย์
- 2) การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ
- 3) การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนยาวนาน

ซึ่งยุทธศาสตร์นี้เป็นความพยายามที่จะผสมผสานระหว่างหลักการ “การพัฒนา” กับ “การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” การพัฒนาคือการดัดแปลงธรรมชาติและ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ รวมทั้งเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ส่วนการอนุรักษ์หมายถึง การจัดการมนุษย์ในการใช้โลกธรรมชาติเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนสำหรับชนรุ่นปัจจุบัน โดยรักษาสภาพของ โลกธรรมชาตินี้เอาไว้เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป

วินัย วีระวัฒนานนท์ (2540) กล่าวถึง การเพิ่มปริมาณการใช้ทรัพยากรอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและที่จะยิ่งเพิ่มปริมาณการใช้มากขึ้นในอนาคต จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสมดุลของธรรมชาติและก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มากขึ้นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือการสร้างจริยธรรมในการใช้ทรัพยากรและการพัฒนาที่ยั่งยืน จะช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติ จึงนับเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยป้องกันแก้ไขและพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาที่ยั่งยืนเกิดขึ้นในหลายรูปแบบ ทั้งที่ดำเนินการโดยบุคคลองค์กรต่างๆ โดยเฉพาะพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถที่ได้ดำเนินงานอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นและเป็นการพัฒนาแบบเพียงพอ ซึ่งสรุปหลักการดำเนินงานของการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ดังนี้

- 1) การดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นจะเป็นตัวชี้วัดถึงรูปแบบการประกอบอาชีพที่เหมาะสม การสงวนรักษาและการพัฒนาสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติจะ

ช่วยให้ดำรงอยู่ตามอัตราภาพ ซึ่งก่อให้เกิดความรักและความผูกพันกับท้องถิ่นที่อยู่อาศัย ลดปัญหาทางสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการเมือง ลดภาระการใช้จ่ายของประเทศในการพัฒนาที่สูงเกินไป และลดการเสียดุลการค้าแก่ต่างประเทศ

2) การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้จากการใช้ความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่แบบดั้งเดิมของท้องถิ่น และพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมไปใช้ในท้องถิ่น ทำให้เกิดผลกระทบของการใช้เทคโนโลยีต่อสิ่งแวดล้อมและเป็นการพัฒนา วัฒนธรรม ของท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม

3) การศึกษาด้วยปฏิบัติ การศึกษาและการสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติก่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น เกิดทักษะและสติปัญญาในการคิดสร้างสรรค์ รู้จักเริ่มนวัตกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติจริงจึงเป็นความรู้ที่ให้คุณค่าต่อชีวิตอย่างแท้จริง เพราะทำให้เข้าใจธรรมชาติ ชีวิต สังคม อย่างครบถ้วน

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2540) กล่าวถึง สังคมยั่งยืน เศรษฐกิจยั่งยืนว่า สามารถนำคำว่า Sustainable ไปใช้ควบคู่กับปรากฏการณ์ใหญ่ของทางเศรษฐกิจและสังคม นักวิเคราะห์บางคนกล่าวถึง Sustainable Society ซึ่งหมายถึงสังคมที่พึ่งตนเอง และไม่ห่วงต่อสิ่งที่กระทบกระเทือนจากภายนอก ในสังคมแบบนี้มีกฎเกณฑ์ของการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างเคร่งครัด ประชาชนมีวิถีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย และมีจิตสำนึกเพื่อสิ่งแวดล้อม สังคมแบบยั่งยืนปฏิเสธค่านิยมสมัยใหม่ที่เน้นวัตถุนิยม การแข่งขัน ความก้าวร้าว สังคมแบบพุทธอาจเรียกว่า มีความยั่งยืนสูง ปัจจัยที่สำคัญหลายประการที่รวมกันแล้ว ทำให้เรามองเห็นภาพของ “ความยั่งยืน” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

- 1) ความสามารถในการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในโลก
- 2) การรักษาทรัพยากรชีวภาพให้ดำรงอยู่ได้ในระยะยาว
- 3) การรักษาระดับประสิทธิภาพการผลิตของระบบเกษตร
- 4) การมีจำนวนประชากรที่คงที่
- 5) การให้เศรษฐกิจเจริญแบบมีขีดจำกัด
- 6) การสร้างระบบการพึ่งตนเองและองค์กรขนาดเล็ก
- 7) การรักษาคุณภาพอย่างต่อเนื่องในระบบเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม

ความยั่งยืนจะมีความหมายไปทางไหนนั้นขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและโลกทัศน์ของแต่ละสังคมบางสังคมนั้นเน้นค่านิยมที่ให้น้ำหนักสูงแก่มนุษย์ การอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นไปเพื่อผลประโยชน์และความอยู่รอดของมนุษย์ บางสังคมอาจเน้นเรื่องการรักษาธรรมชาติ เพื่อความยั่งยืนของ

ธรรมชาติโดยเฉพาะ โดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของมนุษย์และบางสังคมอาจไม่ให้ความสำคัญแก่เรื่องความยั่งยืนทางนิเวศ ในสังคมแห่งนั้นความยั่งยืนของความรู้ถ่ายทอดทางวัตถุสำคัญกว่า

กล่าวโดยสรุปแล้วการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องมีแผนอย่างรอบรอบและการใช้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม การพัฒนาต้องเข้าใจภายในระบบนิเวศของสังคมนั้นๆ โครงการพัฒนาใด ๆ ต้องใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยไม่มุ่งที่จะพัฒนาโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เพียงอย่างเดียว แต่นำเอาเทคโนโลยีท้องถิ่นมาผสมผสานกันเพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้ดีขึ้น อีกทั้งไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและสามารถรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของสังคมมนุษย์ในอนาคต

2.3 แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในด้านการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ และการพัฒนาขององค์ความรู้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาจากการปรับตัวให้เข้ากับบริบทของสภาพแวดล้อมท้องถิ่น ซึ่งหัวใจของการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่มีความสมดุลกับระบบนิเวศ ก็คือภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาดั้งเดิม หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นระบบนิเวศ ความรู้ทางการเกษตร อาหาร สมุนไพร ความรู้ในแง่ของการจัดการที่ดินเพื่อการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) กล่าวถึงกระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

1) การเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้เกิดจากศักยภาพของชาวบ้านในการแสวงหาทางรอดต่อสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ โดยมีผู้นำชาวบ้านที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลอง และสรุปจากบทเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก อาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ สัมผัสถึงสภาพของชุมชนและได้ใช้ความรู้ สติปัญญา จนเกิดเป็นองค์ความรู้ที่กระทำสืบต่อกันมา

2) การสะสมความรู้ การสั่งสมความรู้ หรือ ภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเรียนรู้ การสะสมได้มา 2 ทาง คือการสั่งสมด้วยตนเองโดยเรียนรู้มาจากประสบการณ์ในชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทางหนึ่งคือมีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปของวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีการดำรงชีวิต ความรู้จะถูกสะสมไว้ในตัวคนๆหนึ่ง เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน และจะถูกถ่ายทอดจากบรรพบุรุษผ่านการลองผิดลองถูก และปรับให้ใช้ได้ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น

และสอดคล้องกับระบบนิเวศ ภูมิปัญญาที่สั่งสมนี้สามารถนำไปใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและ การดำรงเผ่าพันธุ์

3) การถ่ายทอดและกระจายความรู้ การถ่ายทอดและกระจายความรู้หรือภูมิปัญญาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและการผลิต วิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน ไม่ได้มีการเขียนบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีผู้ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาเรียกว่าปราชญ์ชาวบ้าน ได้สืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน

4) การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็นคือ การประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายใน ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อนเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองเป็นหลัก

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2535) ได้กล่าวถึงที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า “เป็นธรรมชาติของมนุษย์ทุกหมู่เหล่า ที่หากได้ลงหลักปักฐานดำรงเผ่าพันธุ์อยู่ ณ ที่ใดเป็นเวลานานพอสมควร ผ่านร้อน ผ่านหนาว ผ่านการทดสอบในการเป็นไปในธรรมชาติและปัญหาต่างๆ โดยมนุษย์กันเองย่อมจะต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวและสร้างสรรค์วัฒนธรรมของตนเองขึ้นมา และในวัฒนธรรมนั้นเป็นไปไม่ได้ที่จะไร้ปัญญา ปรีชาญาณ หรือที่เรียกกันว่า “ภูมิปัญญา”

ประเวศ วะสี (2530) ได้ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้เป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชาๆแบบที่เราเรียนจะนั้นวิชาที่เกี่ยว ไม่แยกเป็นวิชาๆแบบที่เราเรียนจะนั้นวิชาที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจอาชีพความเป็นอยู่ เกี่ยวกับการใช้จ่าย เกี่ยวกับการศึกษา วัฒนธรรม มักจะผสมผสานกลมกลืน เชื่อมโยงกันหมด บางทีแยกไม่ออก

จากรุณ ธรรมวัตร (2536) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบทอดมาภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรความรู้ก็ได้ การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึงเอาทรัพยากรความรู้ทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่ง ซึ่งอาจเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนหรือเป็นเอกลักษณ์สากลที่หลายๆถิ่นมีคล้ายกันก็ได้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นเกิดจากการที่ชาวบ้านแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติทางสังคมที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิต และวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น การประกอบพิธีกรรมของชุมชน เป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้กระทำสบายใจ รู้สึกอบอุ่น ไม่โดดเดี่ยว ให้คุณค่าทางจิตใจและความรู้สึกดีว่าเป็นพลังทางศีลธรรม โดยทั่วไปภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน เป็น

ประโยชน์แก่คนทุกระดับ มีลักษณะเด่นคือสร้างสำนึกในหมู่คณะสูง ทั้งในระดับครอบครัวและเครือญาติ

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2530) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า สติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่าการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรและกลมเกลียวกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ป่ากับเขา น้ำกับปลา ฟ้ากับนกดิน กับหญ้า สัตว์กับป่า พืชแมลงหรือธรรมชาติรอบตัวนั้นทำได้อย่างไร

เสรี พงศ์พิศ (2536) อธิบายว่า ในเรื่องของภูมิปัญญาได้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายทุกสิ่งในชีวิตประจำวันลักษณะเป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน หัตถกรรม ศิลปะดนตรี และอื่นๆ

ภูมิปัญญาเหล่านี้สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกันคือ

- 1) ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
  - 2) ความสัมพันธ์ กับคนอื่นๆที่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชน
  - 3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย
- ทั้งสามลักษณะนี้คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน คือชีวิตของชาวบ้าน สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตอย่างเป็นเอกภาพเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิต

ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจแบ่งได้ออกเป็น 2 ระดับ คือสิ่งที่มองชัดเจนเป็นรูปธรรม ตัวอย่างเช่น รูปแบบในกรรมวิธีในการเพาะปลูก ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้าน ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นอุดมการณ์ที่คอยกำกับหรือมีบทบาทสำคัญอยู่เบื้องหลังเทคโนโลยีนั้นๆ นั่นคืออุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของผู้คนนั่นเอง (ฉลาดชาย รมิตานนท์, อ้างแล้ว)

วิริทธิ์ ธรรมนารถสกุล (2542) กล่าวถึง ภูมิปัญญาว่าเป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคม ซึ่งมองว่าคนในชุมชนมีความสามารถ มีสติปัญญา เป็นสิ่งที่ควรจะรักษาไว้หรือมีการพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น และคนในท้องถิ่นต้องมีความตระหนักที่จะรักษา นอกจากนี้ระบบการศึกษาต้องมีการกระจายลงสู่ท้องถิ่นมากขึ้น เปิดโอกาสให้มีการเรียนรู้สองทางคือ การเรียนรู้จากตนเองเป็นการเรียนรู้ภายในชุมชนหรือการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น ควบคู่กับการเรียนรู้จากส่วนกลางเป็นการเรียนรู้ภายนอกชุมชนและนอกประเทศ หลักสูตรการศึกษาควรเป็นหลักสูตรที่สอดคล้องกับชุมชน เสริมปัญญา

เสริมสร้างความคิด สร้างสรรค์ เสริมสร้างที่จะสามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง สิ่งต่างๆจะกลับมาเป็นทุนของสังคมต่อไป

ยศ สันตสมบัติ (2542) ได้กล่าวถึงธรรมชาติของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่กลุ่มชนต่างๆ ได้สั่งสม สืบทอด และพัฒนา มาเป็นเวลานานร้อยนับพันปี เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการศึกษาเชิงประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ทดลองและกระบวนการคิด ปรับปรุง และพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ ภูมิปัญญามีข้อแตกต่างจากวิทยาศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญอยู่ 2 ประการคือ

ประการที่หนึ่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศใดระบบนิเวศหนึ่ง องค์ความรู้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศโดยเฉพาะในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะด้วยเหตุนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่างๆ ที่ก่อเกิดการดำรงอยู่และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์ และพัฒนาทรัพยากรในระบบชุดนั้นอย่างยั่งยืน

ประการที่สอง ลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของชุมชนกล่าวคือ จากมุมมองในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบทุกชุดประกอบขึ้นบนเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติ และชุมชนกับสิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่นๆที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศท้องถิ่นชุดนั้น วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศลักษณะเช่นนี้ ถูกนำเสนอในเรื่องเล่านิทานพื้นบ้าน ที่กล่าวถึงสัมพันธภาพระหว่างคนกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกันทางสายเลือด การแต่งงาน หรือการเป็นพันธมิตรในรูปแบบต่างๆ ในยุคปัจจุบันอันเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

กล่าวโดยสรุปภูมิปัญญาพื้นบ้าน หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นระบบความคิดและวิธีการแก้ปัญหาต่างๆของมนุษย์ ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม แนวความคิดและวิธีการดังกล่าว เกิดจากการสังเกต การทดลอง ลองผิดลองถูก หรือใช้วิธีการอย่างอื่น จากประสบการณ์หลายๆครั้งแล้วสรุปเป็นบทเรียนภายใต้กรอบความคิด ความเชื่อของบุคคลในสังคม ระบบความคิดเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านในลักษณะนามธรรม แสดงออกในเรื่องของความเชื่อ ความศรัทธา ความกลัว หรือแนวความคิดอื่นๆ ที่ยึดมั่นร่วมกันเป็นอุดมการณ์ในการดำรงชีวิต อีกรูปแบบหนึ่งเป็นลักษณะของรูปธรรม ที่แสดงออกมาเห็นได้ชัดเจน เช่น รูปแบบกรรมวิธีในลักษณะของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่แสดง

ออกเป็นรูปธรรมย่อมมีสิ่งที่เป็นนามธรรมสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ดังนั้น บุคคลจะแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างไรในการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต หรือ พิธีกรรมต่าง ๆ ย่อมมีแนวคิดและความเชื่อเป็นผู้บงการอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมนั้น ๆ

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้กำหนดแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและองค์กรชุมชน อีกทั้งยังส่งเสริมความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ชุมชน องค์กรท้องถิ่น เพื่อส่งผลให้เกิดการพัฒนาท้องถิ่นเป็นไปอย่างยั่งยืน การมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะที่เป็นสาระสำคัญต่อความสำเร็จของการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาทางด้านการเมือง พัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ พัฒนาการทางด้านสังคมและวัฒนธรรม หรือพัฒนาการในด้านอื่นๆก็ดี และไม่ว่าจะระดับนานาชาติ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่น และระดับชุมชนก็ดี มิใช่ของใหม่แต่เป็นเรื่องที่ยามทำกันมานานหลายทศวรรษแล้ว แต่ดูเหมือนว่าจะไม่ได้ผลเท่าที่ควรไม่ว่าจะเป็นในด้านการเสริมสร้างและการให้การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นที่รู้จักและยอมรับเข้าสู่กระบวนการพัฒนาทุกรูปแบบ

เสน่ห์ จามริก (อ้างในทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527) ได้นิยามว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงนั้นคือ การที่ประชาชนมีโอกาสอิสระ ปราศจากการแทรกแซงครอบงำ บังคับ ให้ได้พัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดแจงใช้ควบคุมระดมทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์ เพื่อการดำรงชีวิตตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกของสังคม เป็นการพัฒนาการเรียนรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจที่จะกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเชื่อมั่น เพื่อเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเองได้ในที่สุด

สิทธิชัย เสรีสงแสง (2535) กล่าวว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริง จะต้องไม่หมายความเพียงถึงประชาชนเข้ามาร่วมโครงการที่รัฐเป็นผู้กำหนด “รูปแบบเป้าหมายของแรงงาน” และ “กำหนดให้มีการเข้าร่วมงาน” ดังที่ผ่านมา แต่จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีสำนึกรับผิดชอบและมีบทบาทอย่างเต็มที่ ตั้งแต่คิดค้นปัญหา วางแผนปฏิบัติงาน ดูแลกำกับ ตลอดจนประเมินผล ติดตามงาน การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงจะต้องหมายถึง การมอบอธิปไตยขั้นพื้นฐานคืนสู่ประชาชน การพยายามจัดตั้งและพัฒนาองค์กรของประชาชนให้เข้มแข็งบนพื้นฐานของตนเองเป็นสำคัญ

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าหมายถึง การเกี่ยวข้องกัน ทางด้านจิตใจและอารมณ์ ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในกลุ่ม เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับ ทำให้เกิดความรู้สึกที่ร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มด้วยการมีส่วนร่วมนี้ เกิดจากแนวคิด 6 ประการคือ

- 1) ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน
- 2) ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน
- 3) การตกลงใจร่วมกันในการที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่ม หรือชุมชนไปในทิศทางที่ปรารถนา

4) ความศรัทธาต่อบุคคลหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่น การบำเพ็ญประโยชน์ การสร้างโบสถ์วิหาร
 5) ความเกรงใจทำให้มีส่วนร่วม
 6) การถูกบีบบังคับจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือกว่า ให้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ
 ประธาน สุวรรณมงคล (2527) กล่าวถึงปรัชญาของการพัฒนาชนบท โดยยึดหลักการสำคัญคือ การให้ชาวชนบทได้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตนเองโดยตนเอง การพัฒนาชนบทแนวใหม่นี้จึงเป็นการให้ชาวชนบทรู้จักวิเคราะห์ถึงสภาพการณ์ที่ตนเองเป็นอยู่ และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงเมื่อจำเป็น เมื่อคนเกิดความสำนึกและมีความปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงแล้ว ขบวนการพัฒนาที่จะเกิดจากความสมัครใจและมีความเป็นตัวของตัวเอง ผลแห่งการพัฒนาจะตกอยู่กับประชาชนส่วนใหญ่ โดยที่การมีส่วนร่วมของชุมชนในงานพัฒนาชนบทนั้น ชุมชนควรมีบทบาทใน 4 ลักษณะคือ

- 1) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ
- 2) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงาน
- 3) การมีส่วนร่วมของชุมชนในผลประโยชน์
- 4) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการประเมินผล

สุรัสวดี หุ่นพยนต์ (2530) ให้ความเห็นว่า การมีส่วนร่วมประกอบด้วย 4 มิติด้วยกันคือ มิติที่หนึ่ง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าจะไรควรทำและทำอย่างไร มิติที่สอง การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา การลงมือปฏิบัติตามที่ตัดสินใจ มิติที่สาม การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ และมิติที่สี่คือ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ปรัชญา เวสารัชช์ (2528) เห็นว่าการกำหนดขอบเขตการมีส่วนร่วมในชุมชนจากกิจกรรมของแต่ละคน อาจพิจารณาได้จากความพยายามดังกล่าวหลายทาง และผูกพันกับทรัพยากรและการเสียทรัพยากรบางอย่างดังต่อไปนี้

1) ร่วมแสดงความคิดเห็น การมีส่วนร่วมในแง่นี้เป็นรูปแบบของการเขียน การพูด หรือ การสื่อความหมายในรูปแบบอื่นเพื่อแสดงความคิดเห็นของตน

2) ร่วมสละทรัพยากรวัตถุ โดยการให้ยืมหรือให้เงิน วัสดุ กรรมสิทธิในทรัพย์สินการใช้ประโยชน์จากสถานที่หรืออุปกรณ์ต่างๆ

3) ร่วมสละแรงงานหรือร่วมทำ ร่วมดำเนินการตามโครงการสร้างงานในชนบทร่วมพัฒนารัฐโรงเรียน

4) ร่วมสละเวลา เช่นร่วมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ร่วมประชุม ถึงแม้จะไม่ร่วมแสดงความคิดเห็นส่วนตัวก็ตาม

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาสและได้ใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกรู้สึกนึกคิด แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ และลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด(Caayupan : 1984)

การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ความรู้ และความชำนาญร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุน ติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กร และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

Cohen และ Uphoff (1980) ได้สร้างกรอบพื้นฐานเพื่ออธิบายและวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในแง่ของรูปแบบ(ชนิด) ของการมีส่วนร่วมได้ โดยแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบคือ

1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision-Making) ซึ่งอาจเป็นการตัดสินใจ ตั้งแต่ในระยะเริ่มการตัดสินใจในช่วงของกิจกรรม และการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม

2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Implementation) ซึ่งอาจเป็นไปในรูปของการเข้าร่วม โดยการให้การสนับสนุนทางด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหาร และการร่วมมือรวมทั้งการเข้าร่วมแรงร่วมใจ

3) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์(Benefits) ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์ทางวัตถุ ทางสังคม หรือโดยส่วนตัว

4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) ซึ่งนับเป็นการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมที่แบ่งออกได้เป็น 5 ขั้นตอนได้แก่

- 1) ค้นหาหรือกำหนดปัญหาของชุมชน
- 2) หาสาเหตุของปัญหา
- 3) หาวิธีการแก้ปัญหา
- 4) ลงมือปฏิบัติในการแก้ปัญหา

5) ประเมินผลการดำเนินการแก้ปัญหา ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานในการเข้าใจตรงกัน ในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา (นิพัทธ์เวช สืบแสง , 2536)

กล่าวโดยสรุปแล้วการมีส่วนร่วมหมายถึง กระบวนการซึ่งประชาชนในชนบทเข้าไปเกี่ยวข้องกับขั้นตอนต่างๆของกิจกรรมของส่วนรวม ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาท้องถิ่น โดยการเข้าไปเกี่ยวข้องนี้ผู้เข้าร่วมได้ใช้ความพยายามและเสียสละทรัพยากรบางอย่าง เช่น ความคิดเห็น วัตถุ แรงกาย เวลา และเงินลงไป

2.5 แนวความคิดเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง

การพึ่งพาตนเองคือการที่สังคมมีกรจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเอง ด้วยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้การพึ่งพาตนเองที่แท้จริงกินความรวมถึงว่ากลุ่มนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมาย และมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน การศึกษาแนวคิดการพึ่งพาตนเองนี้ มีการให้ความหมายดังนี้

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542) ได้กล่าวถึงความหมายของการพึ่งตนเองของชุมชน โดยพิจารณาจากรูปแบบการผลิตว่า ชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้มี 2 ระดับ ระดับแรกคือชุมชนที่มีการผลิตพอเลี้ยงชีพ เป็นการผลิตทุกอย่างเฉพาะพอกินพอใช้และไม่สามารถผลิตได้มากเพราะด้วยวิทยาการการผลิต อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้เลี้ยงตัวเองได้ ระดับที่สองคือชุมชนที่ผลิตทุกอย่างได้เพียงพอ แล้วยังมีผลผลิตเหลือเพราะวิทยาการการผลิตหรือความสามารถในการผลิตเพิ่มขึ้น และนำผลผลิตส่วนที่เหลือไปแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้ผลผลิตอย่างอื่นมา รูปแบบการผลิตในระดับที่สองเป็นรูปแบบการผลิตเพื่อการพึ่งพาตนเองที่ดีที่สุดและไม่เป็นการปกป้องตัวเองจากการค้าการตลาด เพราะจะต้องมีความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัยกันในการแลกเปลี่ยนผลผลิตส่วนเกินของตนกับของคนอื่น

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ได้ให้ความหมายของการพึ่งพาตนเอง แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

1) ในเชิงปัจเจกบุคคล การพึ่งพาตนเองหมายถึงกิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชน และครัวเรือนเพื่อบรรลุถึงการมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา

2) ในลักษณะกลุ่มการพึ่งตนเองหมายถึง สังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชน ดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเองด้วยวิธีการช่วยเหลือตัวเอง ด้วยความร่วมมือกับผู้อื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกันทั้งนี้การพึ่งพาตนเองอย่างแท้จริงต้องกินความรวมถึงว่ากลุ่มชนอิสระ ในการตั้งเป้าหมายและอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน

อภิชาติ ทองอยู่และคณะ (2531) ได้แบ่งขอบเขตของการพึ่งพาตนเองได้เป็นลักษณะที่ เกี่ยวพันกันคือ

1) การพึ่งพาตนเองทางกายภาพ ได้แก่การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจและการปกครอง ตลอดจนการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบของตัวเอง ซึ่งการเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก โดยสัมพันธ์กับส่วนที่สองคือ

2) การพึ่งพาตนเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญาและอำนาจการตัดสินใจซึ่งมีผล ต่อกันและกันทั้งสองด้าน เป็นการสร้างสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมและการผลิตแบบของตัวเอง มีการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักมีศักยภาพที่ดำเนินไปตามรากฐานแห่งวัฒนธรรมของตัวเองสูง ขณะเดียวกันก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและกัน เสริมไปด้วยทั้งภายในหมู่บ้าน และภายนอก หมู่บ้านในความเป็นตัวของตัวเองที่ สืบทอดวิถีแห่งการพึ่งตนเองได้ทั้งสองด้าน

สถาบันวิจัยสังคมได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับท้องถิ่นที่เรียกว่าพึ่งตนเองได้แล้วว่า ควรมี ลักษณะต่างๆดังนี้

- 1) ทรัพยากรภายในเพียงพอแก่การบริโภคของท้องถิ่น
- 2) อัตราการเจริญเติบโตของท้องถิ่นนั้นๆเกิดจากการลงทุนหรือใช้ทรัพยากรภายในเป็น สำคัญ
- 3) ขนาดของการประชากรพอเหมาะกับกำลังการผลิตภายใน
- 4) มีโครงสร้างพื้นฐานทางด้านกายภาพ และสังคมเพียงพอแก่ความต้องการพื้นฐานของ ชุมชน

ณรงค์ เล็งประชา (2529) ได้ให้ความหมายของการพึ่งตนเองของชุมชน โดยพิจารณา จากรูปแบบการผลิตว่าชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้มี 2 ระดับ ระดับแรก คือ ชุมชนที่มีการผลิตพอ

เลี้ยงชีพ เป็นการผลิตทุกอย่างเฉพาะพอกินพอใช้ และไม่สามารถผลิตอะไรได้มากเพราะด้อยวิทยาการ การผลิตอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้เลี้ยงตัวเองได้ ระดับที่สอง คือ ชุมชนที่ผลิตทุกอย่างได้ เพียงพอแล้วยังมีผลผลิตเหลือเพราะวิทยาการผลผลิตหรือความสามารถในการผลิตเพิ่มขึ้น และนำผลผลิตส่วนที่เหลือไปแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้ผลผลิตอย่างอื่นมา รูปแบบการผลิตระดับที่ 2 เป็นรูปแบบการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองที่ดีที่สุดและไม่เป็นการปกปิดตัวเองจากการค้า การตลาด เพราะจะต้องมีความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัยกัน ทำนอง “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” ในการแลกเปลี่ยนส่วนเกินของตนกับคนอื่น

เสรี พงศ์พิศ (2531) แสดงความคิดเห็นว่า การพึ่งพาตนเองเป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในกลุ่มชนที่มีลักษณะร่วมกัน เช่น กลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน ศาสนาเดียวกัน ภาษาเดียวกัน หรือหมู่บ้านเดียว เป็นต้น การพึ่งกันเกิดจากความจำเป็นเชิงสังคมหลายประการ กล่าวคือ มนุษย์มีขีดจำกัดทางด้านกายภาพ แต่กิจกรรมบางอย่างต้องอาศัยแรงงานมากมาย การพึ่งตนเองนอกจากเงื่อนไขด้านแรงงานแล้ว บางครั้งเกิดจากขีดความสามารถด้านภูมิปัญญาของแต่ละคน และประกอบกับขีดจำกัดด้านทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิต ทำให้ต้องแบ่งปันอาหารกัน เช่น ผู้มีข้าวแลกผู้มีปลา ผู้มีเกลือแลกกับผู้มีพริก เป็นต้น ซึ่งโดยทั่วไปการช่วยเหลือกันจะเริ่มในหมู่ญาติพี่น้องก่อนแล้วค่อยขยายวงออกไปภายนอก

การพึ่งพากันภายในชุมชนและระหว่างชุมชน ผสมผสานอยู่ในโครงสร้างสังคมหลายระบบ เช่น ระบบผลิต ระบบการปกครอง ระบบศาสนา เป็นต้น การพึ่งพากันในระบบการผลิตอาศัยประเพณีเป็นสื่อกลางแห่งความร่วมมือ เช่น ประเพณีลงแขกดำนาเกี่ยวข้าว การทำบุญต่างๆตลอดจนการสร้างสาธารณสมบัติร่วมกัน รูปแบบการช่วยเหลืออาจสละแรงกาย แรงใจ หรือ กำลังทรัพย์มากน้อยตามอัธยาศัย และเมื่อเกิดผลผลิตก็จะแลกเปลี่ยนแบ่งปันซึ่งกันและกัน ผลการพึ่งพากันเองได้ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อปัจเจกชน และชุมชน โดยทำให้ทุกคนมีส่วนร่วมปรับปรุงคุณภาพชีวิตและพัฒนาสังคมโดยช่วยกันทำ ช่วยกันใช้ ช่วยกันรักษา ชีวิตมีคุณภาพ มีความผสมผสานกลมกลืนระหว่างผู้คนในชุมชน เป็นระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ทุกคนยอมรับและเคารพในกฎเกณฑ์ เป็นวิถีชีวิตที่คนในชุมชนปฏิบัติ และมีการสืบทอดในวัฒนธรรมการพึ่งพากันมาช้านาน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2536) กล่าวถึงสังคมไทยในอนาคตมีแนวโน้มจะเกิดปัญหาที่มีลักษณะสลับซับซ้อนและเชื่อมโยงกันมากขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม สิ่งที่สังคมไทยและโลกในอนาคตต้องการคือ กลไกในการจัดการกับปัญหาที่ยุ่ยากและสลับซับซ้อนเหล่านี้เพื่อสร้างสรรค์การพัฒนาที่ยั่งยืน จากประสบการณ์ของกรณีในประเทศไทยและนานาชาติ

ได้ให้คำตอบว่า กลไกการจัดการนี้คือความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ซึ่งมีตัวอย่างให้เห็น มากมายว่า การพัฒนาองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งและมีบทบาทสำคัญในการพัฒนานั้น นับเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ช่วย ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน และสังคมในทุก ๆ ด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การศึกษาและสุขภาพอนามัย

กาญจนา แก้วเทพ (2538) กล่าวว่า ในหมู่บ้านที่ต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหา ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น จะมีกลุ่มชาวบ้านที่ก้าวออกมาเป็นแถวหน้ามีการพยายามหาวิธีการต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน พยายามระดมสรรพกำลังต่างๆ ไม่ว่าจะมาจากภายในท้องถิ่นของเขาเอง หรือแหล่งความรู้ที่มาจากภายนอกชุมชนเพื่อทำการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัยแนวทางการ ฟังตนเอง การมีกลุ่มเช่นนี้ดำรงอยู่นั่นเองที่เป็นตัวอธิบายถึงความสามารถที่ชุมชนชนบท สามารถดำรง ชีวิตอยู่ได้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529) กล่าวว่า เงื่อนไขที่จะทำให้เกิดการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง ของชาวบ้าน 6 ประการคือ

1) ต้องเป็นการพัฒนาแบบกลุ่ม คือจะต้องมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีสมาชิกเข้าร่วม ในกิจกรรมที่จะทำมากพอ

2) ต้องมีจิตสำนึกที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และจะต้องทำจิตสำนึกนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยการกลับไปรื้อฟื้นความทรงจำร่วมกัน เกี่ยวกับความจำเป็นที่จะต้องร่วมงานกันเป็นกลุ่ม เป็นการ กระตุ้นจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชุมชนให้เกิดขึ้น ซึ่งสัมพันธ์กับความเป็นตัวของตัวเองของหมู่บ้านด้วยเพราะเท่ากับเป็นการแสดงถึงเอกลักษณ์ของหมู่บ้าน ทำให้สามารถมีจิตสำนึกในการกำหนด ชะตากรรมของตัวเองได้

3) ต้องมีการผลิตซ้ำจิตสำนึกให้เกิดขึ้นมาอีก มีการถ่ายทอดจิตสำนึกนี้ไปสู่คนรุ่นต่อไป ในชุมชน

4) ต้องมีการรวมตัวในรูปแบบองค์กรอย่างใดอย่างหนึ่ง เราต่างมีการรวมตัวกันในกลุ่ม ในหน่วยย่อยคือ ในหมู่บ้านสามารถจะร่วมกันเป็นสหพันธ์ เพื่อสามารถรองรับกับสถาบันภายนอก เช่นพ่อค้า และรัฐได้อย่างมีพลัง โดยที่แต่ละหน่วยย่อยก็จะต้องมีความเป็นตัวของตัวเองหรือเอกลักษณ์ และความเป็นอิสระ

5) ต้องมีการประสานทางวัฒนธรรมกับคนกลุ่มอื่นๆในสังคมด้วย เช่น ชนชั้นกลางบาง ส่วน และกลุ่มคนที่เสียเปรียบในเมือง อันจะทำให้แนวคิดในการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชาวบ้าน มีพลังมากยิ่งขึ้น

6) ชุมชนควรมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสถานะแวดล้อมธรรมชาติ เพราะสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เป็นปัจจัยสำคัญในการพึ่งตนเองของชาวบ้าน

โดยสรุปความหมายของการพึ่งพาตนเอง หมายถึง ชุมชนมีการจัดระบบในชุมชนของตนให้สามารถตอบสนองความต้องการในการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชนได้ โดยมีแบบแผนทางเศรษฐกิจที่เป็นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก และมีแบบแผนทางสังคม วัฒนธรรม ที่มีศักยภาพดำเนินไปตามรากฐานแห่งวัฒนธรรมของตัวเองสูง โดยมีการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมของตัวเองในลักษณะของการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและกัน ทั้งในหมู่บ้านและระหว่างชุมชน มีความเป็นตัวของตัวเองที่สั่งสมสืบทอดวิถีแห่งการพึ่งตนเองของชุมชนได้โดยไม่แยกตัวโดดเดี่ยว หรือปิดตัวเองจากโลกภายนอก รวมไปถึงความสัมพันธ์ที่เหมาะสมของชุมชนกับสถานะแวดล้อมทางธรรมชาติ

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน

นักปราชญ์ทางการศึกษา John Dewey ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษาคือ ชีวิต (Education is life) การศึกษาคือ ความเจริญงอกงาม (Education is growth) โดยจุดมุ่งหมายของการศึกษาคือ

- ส่งเสริมให้แต่ละบุคคลเกิดความปรารถนาในการเรียนรู้
- ส่งเสริมปัญญาความเฉลียวฉลาดให้สามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้
- ส่งเสริมความสามารถในการคิดให้สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้
- ส่งเสริมเสรีภาพของบุคคล เพื่อให้สามารถใช้พลังและศักยภาพของตนได้อย่างเต็มที่
- จุดมุ่งหมายปลายทางของการศึกษาคือ การมีการศึกษามากขึ้นหรือมีความเจริญงอกงาม และถือว่าการศึกษาเป็นภารกิจของสังคมเพื่อทำหน้าที่ถ่ายทอด ประยุกต์ และเสริมสร้าง เพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่สังคม ซึ่งทุกคนที่เกิดมาและมีชีวิตอยู่ได้นั้นก็เพราะสามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ แต่ในการปรับตัวจะต้องมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้มีคุณภาพที่ดีขึ้น โดยต้องเรียนรู้เพิ่มเติมในสิ่งใหม่ที่มีลักษณะบูรณาการ

ในเรื่องการเรียนรู้ Carl Roger (อ้างใน ชูเกียรติ ลิสุวรรณ, 2534) ได้ให้ทัศนะไว้ดังนี้

- 1) มนุษย์มีศักยภาพตามธรรมชาติสำหรับการเรียนรู้
- 2) การเรียนรู้จะเกิดขึ้นอย่างเป็นจริงเป็นอันก็ต่อเมื่อ ผู้เรียนเห็นว่าสิ่งที่เรียนนั้นเหมาะสมกับเป้าหมายทางการเรียนของตน

- 3) การเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียนที่มีลักษณะเป็นการรุกรกล้า มักจะได้รับการต่อต้าน
- 4) การรุกรกล้าจากภายนอกเกิดขึ้นน้อยที่สุด การเรียนรู้จะได้รับการยอมรับมากขึ้น
- 5) เมื่อผู้เรียนรู้สึกว่าการรุกรกล้าเกิดขึ้นต่ำประสบการณ์ที่ได้รับจะมีการแยกแยะและยอมรับได้มากขึ้นและทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ต่อไป
- 6) การเรียนรู้อย่างเป็นทางการเป็นเรื่องราว จะเกิดขึ้นโดยการกระทำ
- 7) การเรียนรู้จะมีมากขึ้น เมื่อผู้เรียนได้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในกระบวนการเรียนรู้
- 8) การเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้ริเริ่มขึ้นเองและผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างเบ็ดเสร็จทั้งในด้านความรู้ สึกนึกคิดและสติปัญญา จะเป็นการเรียนรู้ที่ยั่งยืนถาวรมากที่สุด
- 9) การเป็นตัวของตัวเอง การริเริ่ม และการพึ่งพาตนเองจะมีการพัฒนามากยิ่งขึ้น หากเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้วิจารณ์และประเมินตนเองเป็นหลัก โดยมีการประเมินจากผู้อื่นเป็นเรื่องรอง
- 10) กระบวนการเรียนรู้ เป็นการเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมมากที่สุด ในยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นกระบวนการเปิดความคิดให้รับประสบการณ์ใหม่อย่างต่อเนื่อง และทำให้กระบวนการดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่เปลี่ยนแปลงตลอดไป

กระบวนการที่บุคคลได้พยายามปรับพฤติกรรมของตนเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมตามสถานการณ์ต่างๆ จนสามารถบรรลุเป้าหมายตามที่แต่ละบุคคลได้ตั้งเป้าหมายไว้นั้น เพรสซี โรบินสัน และเฮอรร็อก (Pressey, Robinson and Horrock อ้างใน อารี พันธุ์มณี, 2534) ได้ให้ความหมายว่า คือการเรียนรู้ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้กลุ่มทฤษฎีสนาม (Cognitive or Field Theories) ได้อธิบายว่า การเรียนรู้คือ การที่มนุษย์รวบรวมการรับรู้และแนวคิดต่างๆ เข้าเป็นระเบียบแบบแผนที่มีความหมายก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจลักษณะส่วนร่วมของเหตุการณ์และเกิดการหยั่งเห็นในการแก้ปัญหา และแนวคิดของกลุ่มทฤษฎีความสัมพันธ์ อธิบายว่าการเรียนรู้คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวรอันเป็นผลมาจากการฝึกฝนหรือประสบการณ์ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนี้ หมายรวมถึงการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความเข้าใจ การเปลี่ยนแปลงด้านทักษะในการคิด การทำงาน รวมทั้งการแปลงทัศนคติด้วย โดยสรุปแนวคิดจากทฤษฎีทั้งสองจะเห็นว่า การเรียนรู้ของคนในชุมชนต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น หมายถึงการที่คนในชุมชนได้รับรู้รับทราบเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับสิ่งนั้นจำนวนมากพอ และสามารถรวบรวมสิ่งที่ได้รับรู้ทั้งหมดเข้ามาเป็นระเบียบระบบ ทำให้เกิดความเข้าใจต่อสิ่งนั้นอย่างถ่องแท้ เกิดการหยั่งเห็นในการแก้ปัญหา และมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทั้งความรู้ ความเข้าใจ การเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยต่างๆ มากมาย เช่น ความพร้อมของ

บุคคล ความแตกต่างระหว่างบุคคล การฝึกหัด การเสริมแรง การชูงใจ สิ่งเร้า และการตอบสนอง เป็นต้น (สันทยา พลศรี, 2533)

นอกจากนี้แล้ว หากจะพิจารณามิติของการเรียนรู้ตามหลักการสื่อสารความหมายแล้ว สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 มิติคือ มิติการเรียนรู้ระหว่างบุคคลและมิติการเรียนรู้ภายในบุคคล สามารถอธิบายได้คือ

- มิติการเรียนรู้ระหว่างบุคคล หมายถึง การถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ความชำนาญในลักษณะข่าวสารข้อมูลระหว่างคนตั้งแต่สองคนขึ้นไป หรืออาจจะเป็นการถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลดังกล่าวจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งก็ได้ ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารทางเดียวที่ผู้ให้มิได้ให้ข้อมูลแก่ผู้รับหรือผู้เรียนหรืออาจจะเกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารสองทางที่มีการโต้ตอบข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ที่เป็นประโยชน์ระหว่างบุคคลทั้งสองฝ่าย

- สำหรับการเรียนรู้ภายในบุคคลนั้น เป็นการนำเอาข่าวสารข้อมูลหรือความรู้ ค่านิยม ความชำนาญที่เก็บเกี่ยวจากบุคคลหนึ่งมาพิจารณาโดยผ่านกระบวนการโต้แย้ง และการใช้เหตุผลที่เหมาะสมภายในตัวบุคคลนั้น เพื่อหาข้อสรุปตัดสินใจว่าจะยอมรับหรือปฏิเสธข้อมูลนั้น (อนุรักษ์ ปัญญาวิวัฒน์, 2535)

สำหรับการถ่ายทอดความรู้นั้นเอกวิทย์ ณ ถลาง (2531) และนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531) ให้ความคิดเห็นสอดคล้องกันกล่าวคือ ธรรมชาติของการศึกษา สำคัญเพื่อให้มนุษย์เกิดความคิดที่เป็นระบบอย่างมีประสิทธิภาพ มีความเจริญทางสติปัญญา จิตใจ สังคม และอนามัย การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์หรือที่เรียกว่า การศึกษานั้นย่อมมีอยู่ในทุกสังคมมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว มิฉะนั้นมนุษย์ก็ไม่สามารถส่งต่ออารยธรรมสืบเนื่องกันมานานได้เช่นนี้ ประสบการณ์หรือความรู้ที่มนุษย์ถ่ายทอดแก่กันอาจแบ่งได้เป็น 2 ด้าน ด้านแรก คือ ความรู้ความชำนาญในการประกอบอาชีพ และอีกด้านคือ อุดมการณ์หรือวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคม

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในสังคมมีทั้งทางตรงและทางอ้อม (สุพัตรา สุภาพ, 2535) โดยมีความมุ่งหมายเพื่อการปลูกฝังระเบียบ วินัย ปลูกฝังความมุ่งหวัง สอนให้รู้จักบทบาทและทัศนคติต่างๆ และสอนให้เกิดความชำนาญหรือทักษะ เพื่อให้มนุษย์มีแบบแผนของความประพฤติที่เป็นประโยชน์แก่กลุ่ม และสามารถดำรงอยู่ร่วมกับกลุ่มได้อย่างเป็นระบบ โดยการกล่อมเกลือบรมสั่งสอนตลอดชีวิตเรียกว่า กระบวนการกล่อมเกลாத่างสังคม (Socialization) การกล่อมเกลาโดยตรงเป็นการชี้ทางและแนวทางในการปฏิบัติต่อบุคคลอย่างจริงจังและเจตนา ซึ่งพบเห็นเสมอในครอบครัว โรงเรียน วัด โดยการบอกเล่า สั่งสอน อบรม ชมเชย คว้า เป็นต้น การกล่อมเกลา

โดยอ้อมเป็นการอบรมที่ไม่ได้บอกกันโดยตรง แต่เป็นการเรียนรู้จากการปรับประสบการณ์การสังเกต หรือเรียนรู้จากการกระทำของผู้อื่นจากสังคมและกลุ่มเพื่อน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน ก่อนที่จะมีสถาบันการศึกษาเข้าไปในชุมชน แหล่งความรู้แบบดั้งเดิมได้ทำหน้าที่ถ่ายทอด และกระจายความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง (ชูเกียรติ ลิสุวรรณ, 2535) เริ่มจากการอบรมสั่งสอนโดยสถาบันครอบครัว เครือญาติ และผู้สนใจ อื่นๆ ในชุมชนและจากต่างถิ่น เนื้อหาที่ถ่ายทอดเป็นความรู้วิชาชีพที่มีการสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ มีวิธีการถ่ายทอดความรู้โดยการสังเกตการปฏิบัติหรือทำให้ดูเป็นตัวอย่าง และการลงมือปฏิบัติจริง เมื่อผู้เรียนสามารถเรียนรู้และปฏิบัติได้เป็นอย่างดี จะกลายเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้ลูกหลานและ คนอื่นต่อไป ทรัพยากรและสื่อที่ใช้คือทรัพยากรท้องถิ่นอยู่ในชุมชน เช่น ที่ดินในการทำนา ดินสำหรับการปั้นอิฐ ไม้ไผ่สำหรับการจักสาน เป็นต้น ปัจจัยและเงื่อนไขที่เป็นแรงจูงใจ กระตุ้นให้ มีการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน คือ มีทรัพยากร มีเครื่องมืออยู่แล้ว ความสำเร็จของบรรพบุรุษที่ผ่านมา และเงื่อนไขข้อจำกัดทางด้านโครงสร้างพื้นฐานของถิ่น เช่น การคมนาคมที่ไม่สะดวก นอกจากนั้น ยังมีการถ่ายทอดความรู้ในรูปของการบอกเล่าหรือการเล่นพื้นบ้าน เช่น เพลงพื้นบ้าน เพลงกล่อมเด็ก การละเล่นในวัยเด็กและวัยหนุ่มสาว การอบรมสั่งสอน เป็นต้น วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การฟัง การจดจำ การสังเกต การทดลองทำ การปฏิบัติจริง มีเนื้อหาด้านจริยธรรม ศีลธรรม

การถ่ายทอดความรู้ของแหล่งความรู้ดั้งเดิมในชุมชนที่สำคัญพร้อมๆกับการถ่ายทอดความรู้ ในครอบครัว คือสถาบันวัดในพุทธศาสนาซึ่งเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชน ได้ถ่ายทอดความรู้ ในรูปแบบของการบวชเรียนในวัด ผู้สอนคือ เจ้าอาวาส พระ หรือผู้รู้ที่บวชเรียนมาก่อน ส่วนผู้เรียน นอกจากเด็กชายที่เป็นกลุ่มพระภิกษุสามเณรแล้ว ยังมีโยมอุปัชฌาย์ เด็กชายและเด็กหญิงที่มีแรงจูงใจ อยากรู้ด้านศาสนา หรือต้องการทดแทนคุณบิดามารดา หรือผู้เรียนที่มีสติปัญญาดีต้องการเรียน ต่อ แต่สถานศึกษาอยู่ไกลบ้าน หรือฐานะทางบ้านยากจน วิธีการถ่ายทอดความรู้ในวัด ก่อนข้างจะมี ระบบแบบแผนชัดเจนมากกว่าที่บ้าน มีผู้สอนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเลียนแบบ หัดอ่าน เขียน และท่องจำ เนื้อหา คือ ความรู้ด้านศาสนา การอ่าน และเขียนบดสวดมนต์จากไบลาน ภาษาบาลี ภาษาพื้นเมือง ภาษาไทย และคำนวณ มีการประเมินผลจากการท่องจำและการปฏิบัติ วัดยังทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชน ในรูปของพิธีกรรมทางศาสนาและการอบรมศีลธรรม เป็นที่ สอนหนังสือและการรวบรวมกลุ่มจัดกิจกรรมของชาวบ้าน

การถ่ายทอดของชุมชนเปลี่ยนจากบ้านและวัดเป็นโรงเรียน ตามระบบการศึกษาสมัยใหม่ (ชูเกียรติ ลิสุวรรณ, อ้างแล้ว) ปัจจัยเงื่อนไขและแรงกดดันในเรื่องนี้คือ พระราชบัญญัติประถมศึกษา

ฉบับแรก ปี พ.ศ. 2464 และ พ.ศ. 2478 ทำให้ประชาชนมีความจำเป็นต้องรู้หนังสือ โดยเฉพาะเด็กชาย เด็กหญิง อายุ 10 - 15 ปี ต้องเข้าโรงเรียนเพื่อสามารถอ่านออกเขียนได้ และมีความรู้ พื้นฐานในการเรียนต่อ เนื้อหาในการถ่ายทอดความรู้เป็นสาระของวิชาสามัญ ซึ่งไม่ได้เชื่อมโยงกับเนื้อหาการเรียนรู้อื่นๆ ในชุมชนดั้งเดิม มีการใช้สื่อซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่ผู้รู้ประดิษฐ์ขึ้นมีครูเป็นศูนย์กลาง การเรียนรู้เน้นการวัดความจำของผู้เรียนมากกว่าการปฏิบัติ นอกจากนั้นยังมีการถ่ายทอดแบบสมัยใหม่เกิดขึ้นในชุมชน ในรูปของการจัดการศึกษานอกระบบโดยหน่วยงานต่างๆ และเจ้าหน้าที่ของรัฐและภาคเอกชนเข้าไปดำเนินการในชุมชน รูปแบบการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ การฝึกอบรมวิชาชีพตามวิธีการสมัยใหม่ มีการจัดตั้งแหล่งความรู้แบบสมัยใหม่จากภายนอกชุมชน เช่น มีหอสมุดประชาชน ที่อ่านหนังสือ และหอกระจายข่าวในหมู่บ้าน เป็นต้น พร้อมๆกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ ตามอรรถศาสตร์จากสื่อมวลชนที่แพร่หลายเข้าไปในชุมชนและได้รับความสนใจจากประชาชน มีเนื้อหาที่ไม่จำกัด สามารถเลือกรับรู้ได้ตามโอกาสและไม่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตมากนัก มีเงื่อนไขและปัจจัยอันเป็นผลจากการพัฒนาประเทศทั้งระดับมหภาคและจุลภาค สิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดสืบกันมาดั้งเดิมจึงถูกละเลย

จากที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้นสามารถสรุปความหมายของ กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอด ได้ว่าเป็นเรื่องของบุคคลหรือชุมชนที่พยายามเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากข้อมูลข่าวสาร ไม่ว่าจะเป็นการถ่ายทอดจากบุคคลอื่นในรูปแบบวิธีใด ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และทั้งการใช้สื่อที่ทันสมัยก้าวหน้าหรือล้าหลังก็ตาม เพราะเป้าหมายของการเรียนรู้คือ ความพยายามสร้างศักยภาพให้ตนเองสามารถประยุกต์ใช้ข้อมูลที่ได้รับให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองหรือชุมชนให้มากที่สุด และ โดยธรรมชาติแล้วคนหรือชุมชนย่อมเกิดการเรียนรู้ได้ แม้ว่าจะไม่มีการนำเอาระบบการศึกษาจาก ภายนอกชุมชนเข้าไปเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้ เพราะบุคคลและชุมชนย่อมมีวิธีการจัดการศึกษาให้แก่ตนเองและชุมชนทั้งในระดับพื้นฐานจนถึงความชำนาญ หากพิจารณาในเชิงของสังคมวิทยาแล้ว สถาบันต่างๆ ในสังคมต่างมีบทบาทในการให้โอกาสการเรียนรู้แก่บุคคลและชุมชน ความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของบุคคล ในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการสืบทอดกันจากสถาบันต่างๆ ในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการปกครองท้องถิ่น เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอื่นๆ เป็นความรู้ทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และความจำเป็นในท้องถิ่น และเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตและอำนวยความสะดวกให้ความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม เช่น การปรับเปลี่ยนจากการทำไร่เลื่อนลอยมาเป็นการเกษตรเชิงอนุรักษ์ การใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชแทนการกำจัดโดยใช้มือ การใช้ยาฆ่าแมลงแทนการใช้พืชสมุนไพร ตลอดจนการใช้วิทยุแทนการ

ใช้ปฏินทรีย์ เป็นต้น การเรียนรู้ของบุคคลและชุมชนสามารถถ่ายทอดสืบต่อไม่เฉพาะแต่เพียงในชุมชนเดียวกันเท่านั้น แต่ยังสามารถถ่ายทอดข้ามชุมชนและข้ามชาติได้ด้วย ซึ่งเรียกว่าเครือข่าย การรับรู้ข่าวสารผ่านสื่อการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายทั้งประเภทสื่อบุคคลและสื่อมวลชนต่างๆ จะเอื้อให้เกิดการเรียนรู้และมีผลต่อการดำรงชีวิต การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและคุณภาพชีวิต เครือข่ายการเรียนรู้นี้สามารถที่จะทำการรักษาหรือทำลายล้างภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ ถ้าบุคคลหรือชุมชนนั้นๆ ไม่พยายามอนุรักษ์ความรู้ดั้งเดิมและเลือกรับความรู้ ทักษะและความชำนาญใหม่ๆ ไปใช้ในสังคมให้เหมาะสมและชาญฉลาด

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.7.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูง

สนธิ วงศ์ประเสริฐ (2531) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกของชาวเขาเผ่ามูเซอ ที่หมู่บ้านห้วยน้ำริน อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย พบว่า ชาวเขาได้ละทิ้งระบบการทำไร่เลื่อนลอยมาเป็นการปลูกพืชหมุนเวียน ด้วยการไถั่วแดงหลวงปลูกหมุนเวียนในพื้นที่ปลูกข้าวไร่ และข้าวโพด

นุศิษฐ์ จินดาศรี (2535) อ้างใน สถาบันวิจัยชาวเขา (2539) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับเทคนิคการปลูกข้าวไร่แบบใหม่ของชาวเขาเผ่าลัวะ ที่บ้านอมพาย ตำบลป่าเป๋ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าการทำไร่ข้าวที่ใช้เทคนิคแบบใหม่โดยการทำไร่หมุนเวียนมีการปลูกพืชสลับอยู่ 3 ชนิดคือ ข้าวไร่ กะหล่ำปลี และถั่วแดงหลวง มีการใช้พื้นที่ทำการเกษตรซ้ำที่เดิมทุกๆปี ผลผลิตของข้าวประมาณ 60 - 100 กิโลกรัมต่อพื้นที่ไร่ 1 ถึง การทำไร่แบบดั้งเดิมเป็นแบบไร่เลื่อนลอย และผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนการใช้พื้นที่เรื่อยๆเป็นระยะเวลาประมาณ 8-10 ปี จึงวกกลับมาทำไร่ข้าวเดิมอีก จะได้ผลผลิตประมาณ 18 กิโลกรัมต่อพื้นที่ไร่ 1 ถึง ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกันผลผลิตที่ได้จากการปลูกข้าวแบบดั้งเดิมจะได้ผลผลิตต่ำมาก

ปิยะพล ระเบียบ (2540) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อการใช้หญ้าแฝกเป็นแถบพืชอนุรักษ์ดินและน้ำในบ้านป่ากล้วย ตำบลแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การถือครองพื้นที่ เกษตรกรมีพื้นที่ถือครองเฉลี่ยครอบครัวละ 2.22 แปลง คิดเป็นพื้นที่เฉลี่ย 4.48 ไร่ต่อครอบครัว ทางด้านการใช้ประโยชน์ที่ดิน มีเกษตรกรส่วนใหญ่ร้อยละ 86.82 จะทำประโยชน์ที่ดินติดต่อกัน โดยไม่ปล่อยพื้นที่ทิ้งไว้ ขณะเดียวกันเกษตรกรร้อยละ 71.32 มีความ

เข้าใจถึงผลกระทบของการชะล้างพังทลายของดินว่า มีผลทำให้ผลผลิตพืชลดลงและมีความเห็นว่าการที่จะมีการหยุดยั้งหรือมีการป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน

นิติกานต์ พรานพนัส (2541) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการเกษตรเชิงอนุรักษ์ของเกษตรกรชาวเขาเผ่าอาข่า(ก้อ) หมู่บ้านอาแบ อำเภอมะป๋วย จังหวัดเชียงราย พบว่า หมู่บ้านนี้มีวิวัฒนาการทำการเกษตรจากการทำไร่เลื่อนลอย มาเป็นการทำไร่หมุนเวียน ซึ่งมีรอบระยะเวลาในการใช้ประโยชน์จากที่ดินนานถึง 9 - 12 ปี และลดรอบระยะเวลาในการใช้ประโยชน์จากที่ดินลงมาถึง 2 - 3 ปี การที่ชาวเขาลดรอบระยะเวลาให้สั้นลงก็เพราะมีสมาชิกครัวเรือนเพิ่มขึ้น จนกระทั่งในปัจจุบันมีรูปแบบการทำการเกษตร 7 ลักษณะคือ 1) การทำไร่หมุนเวียน 2) การปลูกไม้ผลที่ไร่ 3) การปลูกพืชรายได้ 4) การทำร่องน้ำในแปลงปลูก 5) การทำนาขั้นบันได 6) การปลูกพืชขวางความลาดชัน และ 7) การทำการเกษตรผสมผสาน ซึ่งการนำเข้ามาเผยแพร่มีทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และจากชาวบ้านด้วยกันเอง รูปแบบการทำการเกษตรของหมู่บ้านมีสภาพของการทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์อยู่พอสมควร

2.7.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

สัจจิตา กาญจนพันธุ์ (2535) ได้ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า ด้วยการศึกษาศักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน โดยในการศึกษาได้ใช้กรอบความคิดว่าพฤติกรรมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ น้ำ ที่ดินของชุมชน เป็นการตอบสนองต่อบริบททางนิเวศวิทยา สังคม เศรษฐกิจ การเมืองและประวัติศาสตร์ ทั้งที่เป็นเงื่อนไขภายในท้องถิ่นและเงื่อนไขในระดับประเทศที่ส่งผลกระทบต่อท้องถิ่น พิจารณาถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ฐานการผลิต ความสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆในท้องถิ่นระบบความเชื่อของชุมชน การขยายบทบาทของรัฐเข้าไปในท้องถิ่น อาทิ การให้สัมปทาน การปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมสภาพ การจัดสรรที่ดินทำกิน การสร้างถนน และโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ ฯลฯ การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์เข้าสู่พื้นที่ป่า การเคลื่อนย้ายแรงงาน และความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบท ผลของการศึกษาจะลึกลงว่า ชาวบ้านมีระบบการจัดการทรัพยากรป่า ซึ่งพัฒนามานานโดยปราศจากการส่งเสริมของรัฐ หลายชุมชนยังรักษารูปแบบการจัดการป่าตามประเพณีไว้ได้ หลายชุมชนได้พัฒนาวิธีการใหม่ๆขึ้นเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยยังมีความต่อเนื่องกับรูปแบบทางวัฒนธรรมในอดีต ในการอนุรักษ์ป่านี้แฝงอยู่ในระบบความเชื่อ และวิถีการดำรงชีวิตในชุมชน ศักยภาพดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากความเข้าใจความสัมพันธ์ของคน ป่าไม้ น้ำ และที่ดินภายในระบบ

นิเวศของท้องถิ่น และสามารถพัฒนาขึ้นเพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และนิเวศวิทยาในท้องถิ่น จิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าได้รับการพัฒนาสูงขึ้นเมื่อชุมชนเผชิญ ปัญหาการทำลายสภาพแวดล้อมและการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก ปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการรักษา ป่าที่สำคัญมีอยู่ 3 ประการคือ การสืบทอดประเพณีรักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อของชุมชน การเผชิญ ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรกับบุคคลภายนอกชุมชน และการประสพภัยธรรมชาติที่เป็นผลจากการ ทำลายป่า นอกจากนี้แล้ว อุไรวรรณ ตันกิมยง (2533) ยังได้วิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ของชุมชน บนที่เกี่ยวกับการจัดการและดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านอมลอง สามารถสรุปได้ว่า ชุมชน บ้านอมลองมีการจัดการองค์กรและความร่วมมือจากการกำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ อิทธิพลและพฤติกรรมของคนภายนอกเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกแนวคิดหรือจิตสำนึกแบบท้องถิ่น หากได้ผ่านการกลั่นกรอง และปรับให้สอดคล้องก็จะสามารถสืบทอดความรู้ในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติไปสู่ชนรุ่นหลังได้

2.7.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

เสถียร ฉันทะ (2542) ได้ศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ พืชสมุนไพร พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุดขององค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและสังคม วัฒนธรรมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศนั้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้เชิงเทคนิค กับการจัดการทรัพยากร ของความหลากหลายทางพืชสมุนไพร ภูมิปัญญาดังกล่าวมีการเรียนรู้ การถ่ายทอดและการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยผ่านครอบครัวเครือญาติและหมอบ้าน ที่มีการใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ ในส่วนของปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่น กับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรนั้น ผู้วิจัยพบว่าอิทธิพลทางวัฒนธรรมชุมชน ระบบการผลิตพื้นบ้าน และระบบการแพทย์สมัยใหม่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและมีผลต่อการ ลดลงของความหลากหลายพืชสมุนไพร

กฤษฎา บุญชัย (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่อง เงื่อนไขการจัดการทรัพยากรชีวภาพของชุมชน น้ำจ้ำ ยุคดั้งเดิมวัฒนธรรมของชุมชนน้ำจ้ำ หมู่ 1 ตำบลเมืองจั้ง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน มีความสัมพันธ์ พึ่งพากับทรัพยากรชีวภาพอย่างลึกซึ้ง จนก่อให้เกิดเป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรชีวภาพด้าน ต่างๆ พิจารณาจากความเกี่ยวข้องในบริบทต่างๆทั้งด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และ โลกทัศน์ ประเพณี พิธีกรรม พลังของชุมชนในการจัดการทรัพยากรชีวภาพดังกล่าว ได้ก่อกำเนิดขึ้น มาโดยเงื่อนไขที่สำคัญหลายประการ จำแนกได้ดังนี้

1) ระบบเศรษฐกิจยังชีพ การพึ่งตนเอง การผลิต และการใช้ทรัพยากรของชุมชน เป็นเพื่อการยังชีพแต่พอเพียง การปลูกข้าวให้พอกิน แสวงหาทรัพยากรเท่าที่จำเป็น ใช้พื้นที่ทำไร่ ทำนา ให้เหมาะสมกับแรงงานและความต้องการ และที่สำคัญมีความอิสระพอตัวในระยะแรก การพึ่งตนเอง ในทุก ๆ ด้าน เป็นหัวใจสำคัญ ตั้งแต่การคัดเลือกพันธุ์พืชที่จะใช้ต้องตอบสนองวัตถุประสงค์ ทั้งด้าน ระบบนิเวศ รสนิยมในการบริโภค ความมั่นคงทางอาหารในเงื่อนไขทางธรรมชาติและเศรษฐกิจที่ไม่แน่นอน ความเชื่อ พิธีกรรม การรักษาพยาบาล ในระบบการผลิตเองก็ต้องมีความหลากหลาย

2) เงื่อนไขทางระบบนิเวศ ชาวบ้านน้ำจี่สามารถจำแนกความแตกต่างของพันธุกรรมได้ เป็นสิบประเภท ความสมบูรณ์ของป่านอกจากจะเป็นแหล่งพืช ผัก อาหารแล้ว ยังเอื้อให้ทำการผลิต ข้าวไร่หมุนเวียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ พันธุกรรมที่มีอยู่มากมายจากพืชป่าทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์แนบชิดกับทรัพยากรชีวภาพในทุกบริบท จึงได้ส่งเสริมการเรียนรู้เกิดเป็นภูมิปัญญาและจัดการ ทรัพยากรชีวภาพในหลายด้าน

2.7.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

สมใจ เข้มเจริญ (2531) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ ศึกษากรณี ตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการ มีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ ได้แก่ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ จำนวนที่ดินที่ใช้ ประโยชน์เชื้อเพลิงที่ใช้ในการหุงต้ม ความรู้ ความคิดเห็น การได้รับข่าวสาร และความเห็นพ้องต้อง กันของเพื่อนบ้านในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และจากการวิจัยพบว่าประชาชนส่วนใหญ่ใน ตำบลสะเอียบมีฐานะค่อนข้างยากจน มีการศึกษาค่อนข้างต่ำ มีที่ดินใช้ประโยชน์จำนวนไม่มากและ มักใช้ฟันและถ่านเป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้มอาหาร

วิมลรัตน์ ศรีสิงห์ (2538) ได้ศึกษา เรื่องการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ของกลุ่มสตรีกาญจนบุรี พบว่า การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรี กาญจนบุรีอยู่ในระดับปานกลาง และขั้นตอนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทั้ง 7 กิจกรรมที่เข้าร่วมมากที่สุดคือ ขั้นตอนปฏิบัติ ส่วนความสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วมอนุรักษ์อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกับตัวแปรที่นำมาศึกษาพบว่า ระยะเวลาที่อยู่อาศัยในท้องถิ่น และการได้รับการสนับสนุนจากสามี มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

2.7.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งพาตนเอง

ชมชวน บุญระหงษ์ (2537) ได้ศึกษาเครือข่ายตลาดทางเลือกในภาคเหนือตอนบน พบว่าการทำการเกษตรของเกษตรกรที่เป็นการผลิตเพื่อขายเป็นสำคัญ โดยมีกระบวนการผลิตที่พึ่งพิงปัจจัยการผลิตเทคโนโลยีและข่าวสารที่ตนเองไม่คุ้นเคยเลยนั้น ทำให้เกิดปัญหาแก่เกษตรกรหลายประการ คือ ปัญหาสุขภาพทรุดโทรมอันเนื่องมาจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร ปัญหาการได้รับรายได้น้อย ไม่คุ้มค่ากับการลงทุนและแรงงาน ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย และปัญหาการขาดความอบอุ่นในครอบครัวและชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรหันมาทำการเกษตรกรรมทางเลือกที่เป็นการพึ่งตนเอง ใช้กระบวนการผลิตธรรมชาติ และเน้นระบบการปลูกพืชที่ให้ความหลากหลายทางด้านชนิดพันธุ์ ทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น สุขภาพของสมาชิกในครัวเรือนดีขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดีขึ้น แม้บ้านได้มีโอกาสรับรู้ เรียนรู้ และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ สมาชิกในครอบครัวได้อยู่กันพร้อมหน้า และได้สร้างความผูกพันระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค

2.7.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน

ชูเกียรติ ลิสุวรรณ์ (2535) ศึกษาเรื่องระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคเหนือ เพื่อแสวงหาความรู้เกี่ยวกับระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นชนบทภาคเหนือ โดยศึกษาถึง โครงสร้างของระบบการเรียนรู้ ปัจจัย และทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ รูปแบบ และวิธีการที่ใช้ในการเรียนรู้ สำหรับคนทุกกลุ่มทุกวัยในท้องถิ่น และปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบการเรียนรู้และการอบรมที่เข้ามาจากภายนอกชุมชน การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้ศึกษาหมู่บ้านชนบทในเขตภาคเหนือตอนบน จำนวน 8 หมู่บ้านใน 3 จังหวัด คือ เชียงราย เชียงใหม่ และน่าน จากการศึกษาดังกล่าวพบว่า ระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่สำคัญเริ่มถ่ายทอดกันในครอบครัวโดยใช้สื่อที่มีอยู่ในชุมชน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ใช้วิธีสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมๆกัน ผู้สอนคือผู้ใหญ่ในครอบครัวที่มีความรู้หรือประสบการณ์ในเรื่องนั้นๆ ผู้เรียนคือลูกหลานหรือเครือญาติที่มีแรงจูงใจจากตัวอย่างความสำเร็จในอาชีพของคนในรุ่นก่อน การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวจะเกิดขึ้นตลอดเวลา ระบบการถ่ายทอดความรู้ในท้องถิ่นนอกเหนือจากบ้านคือวัด ระบบการเรียนรู้เรื่องราวต่างๆจากวัดยังคงมีอยู่ และมีเด็กจำนวนไม่น้อยที่ได้เข้ารับการถ่ายทอดความรู้โดยการบวชเรียน ระบบการเรียนรู้จากโรงเรียนมีความสำคัญต่อชาวบ้านมากขึ้นเมื่อคำนึงในการยกย่องผู้ที่มีความรู้ ประกอบกับบ้านเมืองเจริญขึ้นผู้ปกครองมีทัศนคติที่เปลี่ยนไปคือมีความต้องการให้บุตรหลานได้รู้หนังสือ สาเหตุที่ประชาชนอยากให้บุตรหลานมีความรู้จึงจัดส่ง

บุตรหลานให้ได้เข้าโรงเรียน แต่เนื้อหาสาระของการเรียนในโรงเรียนมีความแตกต่างจากบ้าน และ วัด การเรียนรู้ในโรงเรียนเป็นการนำเด็กในท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการเรียนรู้แบบใหม่ที่แปลกจากระบบ การเรียนรู้ที่เคยมีในท้องถิ่น ศูนย์กลางการเรียนรู้ในท้องถิ่นเปลี่ยนจากวัดไปเป็นโรงเรียน ที่อ่าน หนังสือพิมพ์และเสียดตามสายประจำหมู่บ้าน แหล่งการเรียนรู้ตามอหยาตัยเกิดขึ้นโดยทั่วไป ตามการ ขยายตัวของสื่อมวลชน ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ผลักดันให้ประชาชนชนวนชายที่จะรู้เรื่องราวต่าง ๆ มากขึ้น

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้เกี่ยวกับแนวคิดต่างๆคือแนวคิดเกี่ยวกับการจัด การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูง การพัฒนาที่ยั่งยืน ภูมิปัญญาชาวบ้าน การมีส่วนร่วม การพึ่ง พาดตนเอง และกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน ทำให้ทราบถึงการพัฒนาภูมิปัญญา ในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูง และยังทำให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิด ซึ่งมีผู้ ศึกษาไว้แล้วนั้น มีลักษณะเป็นอย่างไร เป็นไปในทิศทางใดอีกด้วย อย่างไรก็ตามงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยว กับชุมชนชาวอาข่ายังมีน้อย อาจจะเป็นเพราะชุมชนชาวเขาเผ่าอาข่าเป็นชนเผ่าที่อาศัยอยู่บนพื้นที่ ค่อนข้างสูงของภาคเหนือ และประกอบกับภาษาพูดที่มีลักษณะเฉพาะของชนเผ่า จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่ง ที่ทำให้นักวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวมีน้อย ปัจจุบันมีการกล่าวถึงชุมชนชาวไทยภูเขาใน ภาคเหนือของประเทศไทยเรื่องการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ(ดิน น้ำ ป่าไม้)กันอย่างต่อเนื่อง จึง เป็นเหตุให้ผู้วิจัยมีความสนใจในด้านของการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูงของชนเผ่า อาข่า ที่มีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต มีกระบวนการปรับเปลี่ยนระบบและรูปแบบการทำการ เกษตรของชนเผ่าที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร เพื่อที่จะสามารถใช้ ทรัพยากรธรรมชาติได้ตามนโยบายของรัฐ เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิต ความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ และสร้างความสร้างเข้มแข็งให้กับชุมชนต่อไป

2.8 กรอบแนวคิดการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการที่ดินเพื่อการ เกษตรบนพื้นที่สูง : กรณีศึกษาบ้านหล่อโย ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย โดยใช้กรอบ แนวคิดการจัดการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูง การพัฒนาที่ยั่งยืน ภูมิปัญญาชาวบ้าน การมี ส่วนร่วม การพึ่งพาดตนเอง และกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน จึงบูรณาการ มาเป็นกรอบแนวคิดการศึกษานี้ได้ และขอแบ่งเป็น 2 กรอบ (แผนภูมิที่ 1, 2)

ภูมิปัญญาดั้งเดิม (ท้องถิ่น)

ประเภท

- การทำไร่เลื่อนลอย
- นามธรรม (ความคิด ความเชื่อ)
- รูปธรรม (การทำลายดิน น้ำ ป่า)
- เพื่อการค้ารังสีและการแลกเปลี่ยน

ระดับ

เป้าหมาย

1. การคัดเลือกพื้นที่เพื่อการทำกิน

2. การถือครองและสิทธิที่ดินเพื่อการทำกิน

3. การใช้ประโยชน์ที่ดิน/ระบบการใช้ที่ดิน

4. กระบวนการผลิต

5. ภูมิปัญญาในการจัดการที่ดิน

ภูมิปัญญาใหม่ (ปัจจุบัน)

1. การคัดเลือกพื้นที่เพื่อการทำกิน

2. การถือครองและสิทธิที่ดินเพื่อการทำกิน

3. การใช้ประโยชน์ที่ดิน/ระบบการใช้ที่ดิน

4. กระบวนการผลิต

5. ภูมิปัญญาในการจัดการที่ดิน

ประเภท

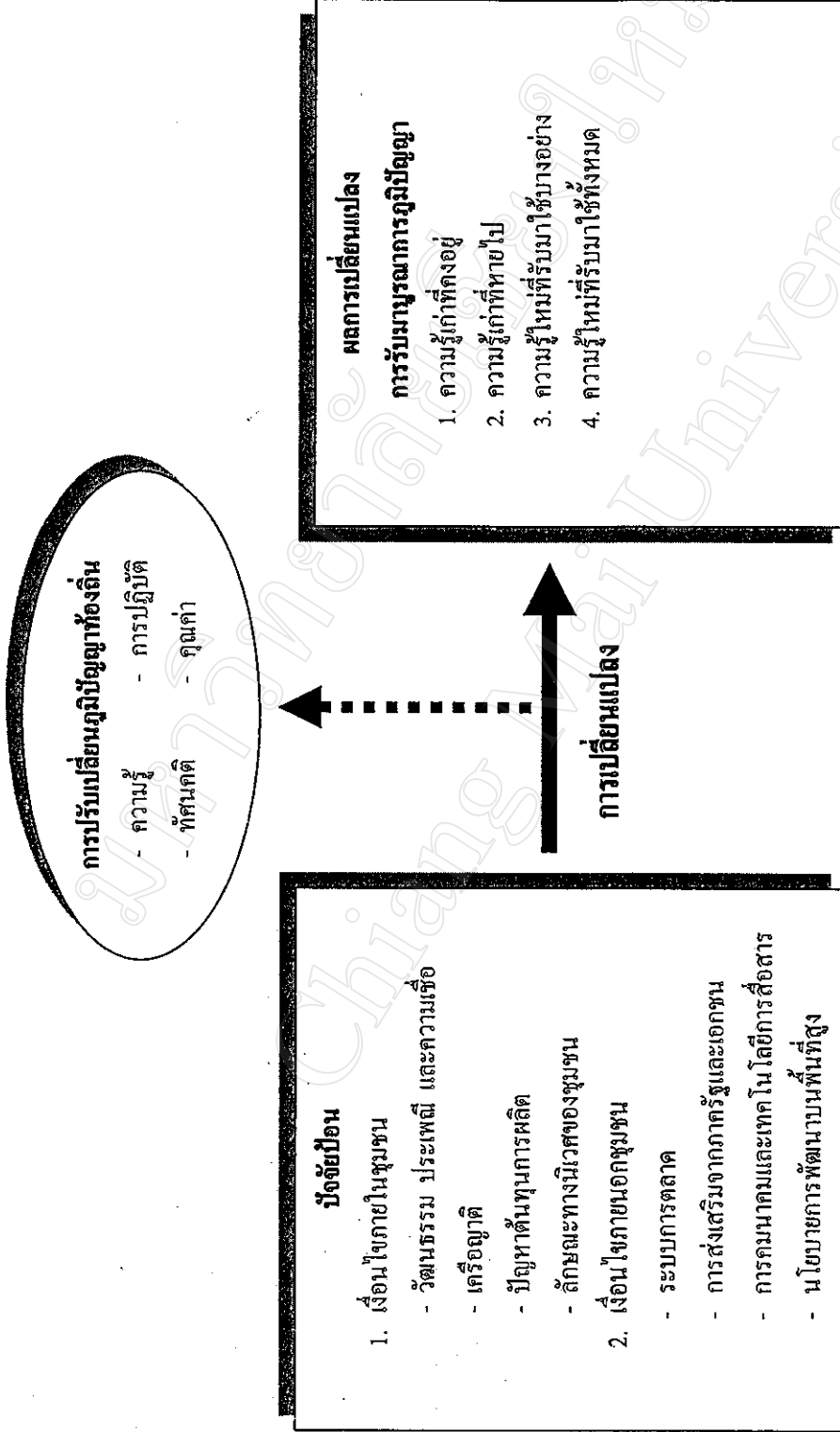
- การทำไร่หมุนเวียน
- นามธรรม (นวัตกรรมใหม่)
- รูปธรรม (การอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่า)

เป้าหมาย

- การพึ่งพาตนเองและการมีส่วนร่วม ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสิ่งแวดล้อม

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดการศึกษาของพัฒนาการภูมิปัญญาของชุมชนในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตร

แผนภูมิที่ 2 กรอบแนวคิดการศึกษาส่วนขยายของกระบวนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตร